

Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Journal of Social Sciences
Cilt/Volume: 2004-2 Sayı/Issue: 9

İKİ BALKAN ŞEHİRİ TIRNOVA VE VIDİN'DE TÜRKLER* (BULGAR ÇARLIĞINDAN OSMANLI İMPARATORLUĞUNA)

Ayşe KAYAPINAR**

ÖZET

Tırnova ve Vidin, genel olarak Balkan tarihinde ve özel olarak da Osmanlı öncesi ve sonrası Bulgaristan tarihinde önemli rol oynamış iki şehirdir. Tırnova şehri, Bizans hakimiyeti sonrası 1187'de kurulan II. Bulgar Devleti'nin başkenti tayin edilmiştir. Bu statüsünü Tırnova, 1393'de Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına katıldığı tarihe kadar korumuştur. Vidin şehri ise, Bizans İmparatorluğu'na kuzeyden ve kuzey-batıdan gelen akınlara karşı bir üs olarak kullanılmış ve bu amaçla XII. yüzyılda tahkim edilerek önemli bir kale görünümünü kazanmıştır. Sınır şehri olması dolayısıyla Vidin oldukça değişken bir kadere sahiptir. Bu çalışmamızda hem Osmanlı öncesi bu iki şehrin etnik yapısına ve hem de Osmanlı dönemindeki demografik durumlarına ışık tutmak amacındayız. Her iki şehrin, coğrafik konumundaki farklılığın, onların farklı bir şekilde gelişmesini sağladığını vurgulamak gerekir. Bu durum, Vidin ve Tırnova'nın Osmanlı idari sisteminde farklı bir şekilde yer almalarına yol açmıştır. Tırnova, Osmanlılar tarafından 1393'de fethedilince, Bulgar Çarlığı'nın başkenti olmaktan çıkmış ve Niğbolu sancağında bir nahiye merkezinə dönüşmüştür. Vidin ise, Tuna üzerindeki stratejik konumu gereği daha fazla önem kazanarak Vidin Çarlığı'nın başkenti olma statüsünü bir Osmanlı sancak merkezi olma statüsüyle değiştirmiştir. Hem Türk tarihi ve hem Bulgar tarihi açısından iki önemli şehir olan Tırnova ve Vidin'de, özellikle XII.-XVI. yüzyıllarda Türk varlığının az incelenmiş olması, konuyla ilgilenmemize yol açmıştır.

Anahtar kelime: Balkanlar, Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu, Tırnova, Vidin.

* Bu çalışmada « Türkler » kavramı ile Osmanlı öncesi dönemde kökenleri Orta Asya Türklüğüne dayanan Kuman ve Tatar Türkleri ile Osmanlı döneminde tahrir defterlerinde müslüman olarak kaydedilen nüfusu kastedeceğiz. Bu makalemiz özet halinde bir bildiri olarak Celal Bayar Üniversitesi tarafından 20-22 Haziran 2002 tarihinde düzenlenen « Balkanlarda Türk Varlığı » adlı sempozyumda sunulmuş, ancak basılmamıştır. Burada bu çalışmamızı yeniden gözden geçirerek genişlettik.

**Yrd. Doç. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü .

ABSTRACT**The Turks in Two Balkan Cities: Turnovo and Vidin
(From the Bulgarian Tsardom to the Ottoman Empire)**

Turnovo and Vidin, generally in the Balkans history in particular preottoman, ottoman and post-ottoman history of the Bulgaria, are very important. Turnovo became the capital city of the Second Bulgarian State had been established in 1187 after the Byzantine rule. Turnovo sustained its situation until the 1393. In that time Bayezid I annexed Turnovo to the Ottoman lands. As for Vidin, the Byzantine Empire used it as a military installation against the attacks came from south and south-west. Vidin was fortified by the Byzantium in the 12th century. Therefore it gained important as a fortress. Vidin as a frontier city had changeable fate. In this paper I will try to clarify the ethnic structure of these two cities in the pre-ottoman period as well as the demographic build of the cities in the period of the Ottoman State. It must be stressed that both cities were grown differently due to get different geographical position. This situation caused Turnovo and Vidin to take different position in the administration of the Ottoman Empire. In 1393 Turnovo was conquered by the Ottomans, it was transformed from the Bulgarian capital city to the center of the Ottoman township. As to Vidin, it gained more important on the Danubian River as a fortress and it was changed from the capital city of the Vidin Tsardom to the center of the Ottoman province. Turnovo and Vidin were two important cities. But history of the both city, especially between the 12 and 16th centuries, were not analyzed satisfyingly. That's why I was interest in this issue.

Key words: the Balkans, Bulgaria, the Ottoman Empire, Turnovo, Vidin

I- Giriş

Tırnova ve Vidin Balkan tarihinde önemli rol oynamış iki şehirdir. Tırnova şehri, Bizans hakimiyeti sonrası 1187'de kurulan II. Bulgar Devleti'nin başkenti olmuş ve bu statüsünü 1393'de Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına katıldığı tarihe kadar sürdürmüştür. Vidin şehri ise, Bizans İmparatorluğunca kuzeyden ve kuzey-batıdan gelen akınlara karşı bir üs olarak kullanılmış ve bu amaçla XII. yüzyılda tahkim edilerek önemli bir kale görünümünü kazanmıştır. Sınır şehri olması dolayısıyla Vidin oldukça değişken bir kadere sahip olmuştur. Özellikle, XII.-XIV. yüzyıllar arasında sık sık el değiştirerek bazen Bizans ya da Macaristan, bazen Bulgar veyahut Sırp'ların eline geçmiştir. 1360 yılında Bulgar çarı İvan Aleksandır, oğulları arasında Bulgaristan'ın idaresini paylaştırdıca, batıdaki toprakları Vidin merkez olmak üzere büyük oğlu İvan Sratsimir'e ve doğudakileri de Tırnova'nın başkentlik statüsünü koruyarak diğer oğlu İvan Şişman'a bırakmıştır. 1371'de İvan

Aleksandır'ın ölümü üzerine İvan Sratsimir, Vidin'de bağımsızlığını ilan ederek Vidin Bulgar Çarlığını kurmuştur. Aslında 1277 yılında kurulan Vidin Bulgar prensliğinin devamı niteliğinde olan bu çarlık, Osmanlılar tarafından 1396 yılında Niğbolu Savaşından sonra Vidin'in ele geçirilmesi ile son bulmuştur.

Söz konusu iki şehrin, Tırnova'nın ve Vidin'in coğrafik konumundaki farklılığın, onların farklı bir şekilde gelişmesini sağladığını vurgulamak gerekir. Tırnova, bugünkü Kuzey Bulgaristan'ın iç kısmında Balkan Dağının kuzey eteklerinde Yantra ırmağının kıvrım oluşturduğu dağlık bir bölgede yer almaktadır.¹ Vidin ise, Kuzey-batı Bulgaristan'ın en uç şehri olacak şekilde Tuna nehri üzerinde kurulmuştur.² Bu durum, Vidin ve Tırnova'nın Osmanlı idari sisteminde farklı bir şekilde yer almalarına yol açmıştır.³ Tırnova, Osmanlılar tarafından 1393'de fethedilince, Bulgar Çarlığının başkenti olmaktan çıkmış ve Niğbolu sancağında bir nahiye merkezine⁴ dönüşmüştür. Vidin ise, Tuna üzerindeki stratejik konumu dolayısıyla daha fazla önem kazanarak Vidin Çarlığının başkenti olma statüsünü bir Osmanlı sancak merkezi⁵ olma statüsüyle değiştirmiştir. Bir ölçüde bu durumun, Tırnova ve Vidin'in farklı gelişmesini sağladığını düşünerek çalışmamızı mekan bakımından bu iki şehirle sınırlı tuttuk, zaman açısından da XII. yüzyılın sonundan itibaren XVI. yüzyıla kadar olan dönemi genel hatları ile ele aldık. Her iki şehirden bahsederken de, iki nokta üzerinde durmayı uygun gördük. İlki, bu şehirlerdeki Osmanlı öncesi Türk yerleşimi ve diğeri de Osmanlı döneminde buradaki Türk varlığıdır.

XII. yüzyılın son çeyreğinden XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan Osmanlı öncesi dönemde her iki şehrin tarihine dair bilgiler, Bizans, Latin ve Slav kaynaklarından almaktayız.⁶ Tırnova'nın ve Vidin'in Osmanlı topraklarına dahil edilmesi ile ilgili Osmanlı, Latin ve Slav kroniklerine başvurmak

¹ Ek 1'deki haritaya bk. Bugün şehrin adı Veliko Tırnova olarak geçmektedir. Bk. Sv. Kiradjiev, *Entsiklopediçen geografski reçnik na Bulgariya*, Sofya 1999, s. 75-77.

² Ek 1'deki haritaya bk. Bir de bk. Kiradjiev, *a.g.e.*, s. 82-83.

³ Balkan şehirlerinin Osmanlı-Türk görünümünü almalari hakkında bk. Sv. İvanova, « Gradovete v bilgarskite zemi prez XV vek », *Bilgarskiyat XV-ti vek (Sbornik s dokladi za bilgarskata obšta i kulturna istoriya prez XV-ti vek, Sofya, 19-21.X. 1992)*, Sofya 1993, s. 53-65.

⁴ R. Gradeva, « Administrativna sistema i provincialno upravleniye v bilgarskite zemi prez XV vek », *Bilgarskiyat XV-ti vek (Sbornik s dokladi za bilgarskata obšta i kulturna istoriya prez XV-ti vek, Sofya, 19-21.X. 1992)*, Sofya 1993, s. 43.

⁵ D. Bojanıç-Lukaç, *Vidin i vidinskiyat sandjak prez 15-16 vek, dokumenti ot arhivite na Tsarigrad i Ankara*, Sofya 1975.

⁶ Her iki şehrin tarihi ile ilgili olarak bilgi veren Bizans kaynakları arasında şunları sayabiliriz : Georgius Acropolitae, *Opera*, recensuit A. Heisenberg, c. I, Lipsiae 1903 ; Nicetas Choniates, *Historia*, yay. Im. Bekker, Bonnae 1835 ; Georges Pachymères, *Relations historiques*, yay. A. Failler ve çev. Vitalien Laurent, I-V, Paris 1984. İoannis Cantacuzeni, *Historairum*, Bonnae MDCCCXXI ; Latin kaynaklarından bazıları, Ansbert, *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, yay. Chroust, Berlin 1928 ; *Robert de Clari, La conquête de Constantinople*, çev. P. Charlot, Paris 1939 ; Villehardouin., *La conquête de Constantinople*. I-II, yay. E. Faral, Paris 1973'dir. Slav kaynakları için bk. G. A. İlyinskiy, *Gramoty bolgarskikh carey*, Londra, 1970 ; Danilo, *Jivoti Kraleva i arhiepskopa Srpskih*, yay. Dj. Daniçıç, Zagreb, 1866 ; L. Stojanoviç, *Stari Srpski Rodostlovi i letopisi*, Belgrade, 1927.

gerekmektedir.⁷ Osmanlı döneminde Tırnova'da ve Vidin'deki Türk varlığı ile ilgili olan kaynakları ise, XV. ve XVI. yüzyıllarda tutulan Osmanlı tapu tahrir defterleri oluşturmaktadır.⁸

II- Osmanlı Öncesi Tırnova ve Vidin'de Türk yerleşimine dair

Her iki şehirde Osmanlı öncesi Türk yerleşimi, Kuman⁹ ve Tatar Türklerinin yerleşiminden ibarettir. Ancak bu konuda kaynakların niteliği dolayısıyla Osmanlı tahrir defterlerinin verdiği istatistiki bilgiyi vermek güçtür. Dönemin Bizans, Latin ve Slav kaynaklarında Türk yerleşimi ile ilgili sayısal olmasa da birtakım verilere rastlamak mümkündür.

İlk önce Tırnova başkent olmak üzere II. Bulgar Çarlığının ya da Krallığının kurucuları Petro ve Asen'in menşei konusunda söz edelim. Bizans tarihçisi Choniates, 1185 yılında isyan eden Bulgarları, Mizyalı ya da Vlah olarak zikrediyor. Onun ve dönemin batı kaynakları olan Ansbert,¹⁰ Robert de Clari¹¹ ve Geoffroy Villehardouin'in¹² eserlerinden alınan bilgi doğrultusunda Petro ve Asen'in etnik kökeni ve onların Tırnova merkez olmak üzere kurduğu II. Bulgar Devletinin etnik karakteri konusu, Bulgar ve Romen tarihçilerinin tartışmalı yazılarına yol açmıştır. Bulgar bilim adamları kardeşlerin "Bulgar-Kuman" asıllı olduğu ve kurdukları devletin de "Bulgar-Kuman karakteri" taşıdığı, Romen bilim adamları da bunların "Vlah" olduğu, devletin de bir "Vlah-bulgar devleti" olduğu kanaatinde idirler.¹³ Bulgar tarihçisi

⁷ Bu kaynaklardan bazıları için bk. J. Delaville le Roulx, *La France en Orient au XIVe siècle. Expéditions du Maréchal Boucicaut*, Paris 1886; H. Schilteberger, *Pitepis*, Sofya, 1971; İv. Tütünciev, *Bulgarskata anonimna hronika ot XV v.*, Veliko Tırново, 1992, s. 91; Y. Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, Sofya, 1931; Aşıkpaşazade, *Die Altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade*, yay. Fr. Giese, Leipzig, 1929; Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihân-nimâ*, yay. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, c. I, Ankara, 1995; Hoca Saadeddin, *Tâciî't-tevârih*, c. I, İstanbul, 1279.

⁸ Sofia'daki Bulgar Ulusal Kütüphanesinin Oriental Bölümünde bulunan OAK 45/29, İstanbul Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları muhafaza edilen MC O.90, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki MAD 1, MAD 11, TT 370, TT 416; Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki TK 57 ve TK 58. Bk. Ek 2.

⁹ Aşağı Tuna havzasındaki Kumanlar hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bükreş 1978.

¹⁰ Ansbert, *a.g.e.*; Bu eserin Bulgar tarihini ilgilendiren kısımlarının latince aslı ile bulgarca çevirisi için bk. V. Güzelev, *İzvori za srednovekovnata istoriya na Bulgariya (VII-XV v.) v avstriyskite rikopisni sbirki i arhivi*, c. II, Sofya 2000, s. 85-109.

¹¹ *Robert de Clari, a.g.e.*

¹² Villehardouin, *a.g.e.*; Aynı eserin bulgarca çevirisi için bk. *Vilarduen. Zavldavyaneto na Konstantinopol*, çev. ve yay. İv. Bojilov, Sofya 1985.

¹³ P. Mutaçiev, *Proizhudit na Asenevtsi, Makedonski pregled*, IV/4 (1928), s. 1 vd.; İ. Dujçev, *Prouçvaniya virhu bulgarskoto srednovekoviye*, Sofya 1943, s. 45 vd.; V. Zlatarsky, *İstoriya na bulgarskata dirjava prez srednite vekove*, c. II, Sofya 1934, s. 416 vd.; V. Nikolaev, *Potekloto na Asenevtsi i etniçeskiyat karakter na osnovanata ot tyah dirjava*, Sofya 1940; İv. Bojilov, *Familiyata na Asenevtsi (1186-1460). Genealogiya i prosopografya*, Sofya 1994, s. 11-12; N. Banescu, "La question de Paristrion", *Byzantion*, VIII (1933), s. 277-308; P. Panaitescu, « Les relations bulgare-roumains au Moyen âge », *Revista Aromâneasca*, I (1929), s. 9-31; N. Banescu, *Un problème d'histoire médiévale. Création et caractère du second empire bulgare*, Bucarest 1942.

Zlatarsky, Asen ve Petro kardeşlerinin asil bir Kuman-Bulgar ailesinden geldiğini söylemektedir.¹⁴ Asen'in ismi Türkçe sağlıklı, sıhhatli ve sağlam anlamına gelen *esen*¹⁵ kelimesi ile ve yine bu kişinin *belgun*¹⁶ lakabı Türkçe *bilgin* kelimesi ile açıklanmaktadır. Asen'in isminin ve lakabının Türkçeyle açıklanması onların Kuman asıllı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca onların II. Bulgar Devletini kurma çalışmalarında sürekli olarak Kuman desteğini ve Bizans'a karşı Kuman ittifakını aramaları,¹⁷ muhtemelen kendilerinin Kuman asıllı oluşundan ileri gelmektedir. Merkezi Tırnova olan II. Bulgar Devleti, tamamıyla Türk-Kuman karakteri taşımasa da, Kumanların da bu devlet içerisinde nüfus itibarıyla yer aldığını, ayrıca siyasi olarak da çok önemli rol oynadıklarını söyleyebiliriz.¹⁸

Asenler sülalesi yani Petro, Asen ve Kaloyan kardeşlerinin sülalesi ile Bulgar tarihinde Kuman asıllı hükümdarlar devri başlamıştır. Asenler sülalesi dışında yine Kuman menşeli olan Terteriler ve Şişmanlar sülalelerini, Osmanlı öncesi dönemde Tırnova'da hüküm sürdüğünü ve Bulgar tarihinin seyrini belirlediklerini görüyoruz.

Tırnova'yı başkent ilan eden Asenler sülalesinden gelen çarlar, Bizans'a karşı devleti sağlamlaştırma çabası içerisinde her zaman Tuna'nın kuzeyinde yaşayan Kumanların yardımına başvurmuşlardır. Hatta bu üç kardeşten en küçüğü Kaloyan'ın Latin İmparatorluğuna karşı yalnız Kumanlardan değil, Mora kroniğinin verdiği bilgi doğrultusunda Türkmenlerden de yardım aldığını görüyoruz. Türkmenlerle hangi Türk boylarından bahsettiği anlaşılacakla birlikte Kaloyan'ın Selçuklu Türklerine başvurmuş olabileceği düşüncesi mevcuttur.¹⁹ Dolayısıyla bu gibi askeri yardımlar pek ala beraberinde Tırnova ve Vidin şehirleri dahil Balkanların bir çok yerine bazı yerleşimler getirmiş olmalı.²⁰ Ancak bu yerleşim ne derecede olmuş ve nerelerde yoğunluk teşkil ettiği sorusuna kesin cevap vermek mümkün olmamakla birlikte Balkanlar'da Kuman yerleşimlerinin Tırnova, Sofya, Vidin, Vraça, Vit nehri civarı, Kotel, Silistre, Makedonya gibi bölgelerde görüldüğü söylenebilir. Nitekim Plevne, Vidin, Vraça, Pernik ve Sofya civarındaki yerleşim birimlerinin adları Türk

¹⁴ V. Zlatarsky, Potekloto na Petra i Asenya, vodaçite na vizstaniyeto v 1185 g., *Spisanie na Bilgarskata Akademiya na naukite*, XLV (1933), s. 8-29.

¹⁵ L. Rasoniy, « Kuman Özel Adları », *Türk Kültürü Araştırmaları*, 3-6 (1966-1969), s. 71-144.

¹⁶ St. Mladenov, « Potekloto i sistav na srednobilgarskoto Belgun, pryakor na tsar Asenya I », *Spisanie na Bilgarskata Akademiya na naukite*, XLV/22 (1933), s. 49-66.

¹⁷ Choniates Kumanları, Skiti (Οτ Σκυθοι) olarak zikretmektedir. Bunun için bk. Choniatae, *a.g.e.*, s. 488 ; Karş. *İzvori za bilgarskata istoriya*, haz. M. Voynov, V. Tıpkova-Zaimova, L. Yonçev, c. XXV/11, Sofya 1983, s. 28.

¹⁸ Zlatarsky, *a.g.e.*, c. III, Sofya 1940, s. 99-108.

¹⁹ Bunun için bk. *Livre de la conquête de la princée de l'Amorée. Chronique de Morée (1204-1305)*, yay. J. Longnon, Paris 1911, s. 22 ; P. P. Kalonaros, *To Chonikon tou Moreos* (Mora Kroniği) (yer ve yıl verilmemiş), s. 45/1038-41 ; Bojilov, *a.g.e.*, s. 50.

²⁰ Diaconu, *a.g.e.*, Bükreş 1978, s. 118.

kökenlidir.²¹ Bir yere yerleşmiş olan Kumanların başkalarını ardından sürükleyebileceğini düşünmek de olağandır.²² Çar Kaloyan'ın eşinin de Kuman soyundan geldiğini Bizans tarihçisi Akropolites'in anlattıklarından biliyoruz.²³

Tırnova'da Asenler sülalesi 1277 yılına kadar hüküm sürmüştür. Yukarıda bahsettiğimiz Asen, Petro ve Kaloyan kardeşler dışında, Asenler sülalesinden olan ve Tırnova tahtına çıkan diğer çarları şöyle sıralayabiliriz Çar Boril (1207-1218), II. İvan Asen (1218-1241), I. Kaliman Asen (1241-1246), II. Mihail Asen (1246-1256), II. Kaloman (1256-1257) ve Konstantin Tih-Asen'dir (1257-1277).

Kumanlar dışında XIII. yüzyılda Bulgar Krallığı, Tatarlarla da yoğun ilişkiler içerisine girmiştir. 1240 yılında gücünün zirvesine ulaşan Altın Orda Hanlığı, Polonya, Macaristan ve Dalmaçya'ya kadar sefer düzenlemiş ve 1241'de bu seferden dönen Batu Han'ın orduları Bulgaristan'ı istila ederek²⁴ Silistre, Kili gibi şehirleri ele geçirmiştir. Tırnova da Tatar baskınından nasibini alarak çevresinde büyük savaşlar yapılmıştır. Bu istila sonucunda Bulgaristan, Altın Orda Hanlığına yıllık haraç ödemek zorunda kalmıştır. Bundan böyle XIII. yüzyılın altmışlı ve yetmişli yıllarında Bulgar toprakları sürekli Altın Orda Hanlığının saldırılarına uğramıştır.²⁵ Hatta Bulgar Devletinin belli bir ölçüde Tatarlara bağımlı hale geldiğini ve bu durumun da Tırnova'daki istikrarı etkilediğini söyleyebiliriz.²⁶ Asenlerden sonra 1280 yılında Bulgar tahtına çıkan²⁷ yine Kuman olan I. Georgi Terter (1280-1292)²⁸ ile Tırnova'da Terteriler sülalesi hüküm sürmeye başlamıştır.

Nogay Han'ın oğlu Çaka, I. Georgi Terter'in damadıdır. 1297-1299 yılları arasında Altın Orda Hanlığının, Nogay ve Tokta Hanların (1291-1312) taht mücadelesi ile çalkalanması üzerine Çaka, Tuna'nın güneyine kaçmış ve Tırnova tahtı üzerinde hak iddia edebileceğini düşünerek adamları ile birlikte Bulgaristan'ın başkentine doğru hareket etmiştir. Çaka beraberinde Tatar topraklarına sığınmış olan I. Georgi Terter'in oğlu Todor Svetoslav'ı da getirmiştir. Todor Svetoslav, Tırnova boyarlarını ikna ederek Çaka'yı tahta

²¹ V. Stoyanov, *Bulgaro-turcica 3-4: İstoriya na izuçavaneto na Codex Cumanicus. Kumano-peçenejki antroponimi v Bulgariya prez XV vek*, Sofya 2000, s. 299 ; Aynı yazar, « Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. yüzyıllar), *Türkler*, yay. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 801.

²² Diaconu, a.g.e., s. 118.

²³ Acropolitae, a.g.e., s. 24.

²⁴ A. N. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 123.

²⁵ Hr. Hristov, *Bulgaria 1300*, çev. St. Kostov, Sofya 1980, s. 52.

²⁶ Pl. Pavlov, « Za rolyata na pravoslavnata tsirkva v otnoşeniyata na Vizantiya i Bulgariya sıs « Zlatnata orda » (XIII-XVv.) », *Obşto i spesifiçnoto v balkanskite kulturi do kraya na XIX vek. Sbornik v çest na 70-godişninata na Prof. Vasilka Tıpkova-Zaimova*, Gutenberg 1999, s. 177.

²⁷ İv. Bojilov, V. Mutaççieva, K. Kosev, St. Grınçarov, *İstoriya na Bulgariya*, Sofya 1994, s. 101-102.

²⁸ Pachymères, a.g.e., c. III. Paris 1999, s. 290.

getirdiği ise de,²⁹ bir süre sonra onu yakalatarak öldürtmüş ve yerine kendisi geçmiştir.³⁰

XIII. yüzyılın ortasına doğru II. Bulgar Çarlığı'nın zayıflama sürecine girmesi ile yine bu yüzyılın ortasına doğru yarı bağımlı ve yarı bağımsız prensliklerin kurulduğu görülmeye başlanmıştır. Tırnova ve Vidin açısından önemli olan bu prenslikler arasında Kuman menşeli Drman (Dorman) ve Kudelin kardeşlerinin Belgrat ve Braniçevo bölgelerindeki prensliği, Şişman adında yine Kuman olan bir asilzadenin Vidin'deki kurmuş olduğu prenslik, Terterilerden olan Smilets'in Topolniça nehri (bugünkü İhtiman ve Tatarpazarcık civarı) civarındaki prensliği ve I. Georgi Terteri'nin kardeşi de Eltimir'in (İltemir) Krın prensliğini (Tunca'nın yukarı mecrası) sayabiliriz. Bu prenslikler varlıklarını Tatarların desteğine borçludurlar,³¹ diğer taraftan da hep Kuman asıllı kişilerce yönetilmektedirler. Aslında bunların Kuman olması sebebiyle Tatarlarla bu kadar yakın münasebetler kurduklarına işaret etmek gerekir. Bu prensliklerin Tırnova'daki idari gücle rekabet etmeleri Tırnova şehrinin tek merkez olma statüsünde değişikliklere yol açmıştır. Siyasi açıdan baktığımızda Tırnova gerileme sürecine girerken, Vidin ise olumlu gelişmelere sahne olarak prenslik merkezi olmuştur.

Vidin prensliği Vidinli boyar Şişman tarafından Vidin merkez olmak üzere 1277 yılına³² doğru kurulmuştur. Kendisi de bir Kuman olan Şişman, büyük olasılıkla yine Tatarların desteği sayesinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Şişman'dan zengin ve geniş arazilere sahip bir asilzade olarak ilk defa Sırp başpikoposu Danilo bahsetmektedir.³³ 1290 yılında Şişman'ın prensliği Altın Orda Han'ı Nogay Han'ın himayesi altına girmiş ve bu durum Nogay Han'ın ölümüne kadar sürmüştür. Şişman'ın oğlu III. Mihail Şişman Vidin despotu iken, Bulgar boyarları tarafından 1323'de boşalan Tırnova tahtının çarı ilan edilmiştir. Dolayısıyla 1323'de II. Georgi Terteri'nin ölmesiyle Tırnova'daki Bulgar tahtı Terteriler sülalesinden yine Kuman asıllı Vidinli Şişmanlara geçmiştir. Bu sülaleden gelen ilk çar III. Mihail Şişman (1323-1330) olmuştur. Ayrıca Şişman sülalesinin Asenler sülalesi ile akrabalığı vardır. Çar Mihail anne tarafından II. İvan Asen'in torunudur.

Çar Mihail'in de Tatarlarla işbirliği yaptığına dair bilgi bir Slav kroniğinden almaktayız. Çar Mihail, Tatarların asker olarak katıldığı büyük bir orduyla 1330 yılında Stephan Duşan'a karşı harekete geçmiş ve bunun sonucunda yapılan

²⁹ Pl. Pavlov, « Bil li e tatarint Çaka bilgarski tsar ? », *İstoriçesko bideşte*, sayı 1-2 (1999), s. 71-75.

³⁰ Pachymères, a.g.e., c. III, Paris 1999, s. 292.

³¹ P. Nikov, « Tatarobilgarskite otnoşenija prez srednite vekove s ogled kim tsaruvaneto na Smiletsa », *Godişnik na Sofiyskiya Universitet İstoriko-filoloğičeski Fakultet*, c. XV-XVII/1 (1919-1920), s. 30.

³² Aynı yazar, « İstoriya na Vidinskoto knyajestvo do 1323 godina », *Godişnik na Sofiyskiya Universitet İstoriko-filoloğičeski Fakultet*, c. XVIII/8, (1922), s. 1-124.

³³ Danilo, *Jivoti Kraljeva i arhiepiskopa Srpskih*, yay. Dj. Daničić, Zagreb, 1866, s. 117.

Velbujd Savaşında Sırlar tarafından öldürülmüştür. Kronikte şöyle denilmektedir: “6838 (1330) yılında Çar Mihail denen İskit yani (Bulgar) hükümdarı, Tatarlar ve Besarabyalılar ile birlikte büyük bir güçle Stefan Duşan’ın ülkesini ele geçirmeye kalkıştı”.³⁴

III. Mihail’in yerine geçen İvan Aleksandır (1331-1371) II. Bulgar Krallığı tarihi boyunca hüküm sürmüş olan hem Asenler, hem Terteriler ve hem de Şişmanlarla akrabalığı vardır. Annesi (Tamara-Keratsa) Vidin boyarı Şişman’ın kızıdır. Anne annesi (Anna-Teodora) Vidinli boyar Şişman’ın eşi ve II. İvan Asen’in kızıdır. Yine anne tarafından Terteriler (Todor Svetoslav’ın yeğeni olmaktadır.) sülalesi ile yakın akrabalığı söz konusudur.³⁵

İvan Aleksandır Tırnova’daki tahta oturduktan sonra Vidin’i ele geçirmiştir. Burada III. Mihail’in yerine hüküm süren kardeşi Belaur, Macarlara ve III. Mihail’in oğlu II. Şişman ise Tatarlara sığınmıştır. II. Bulgar Krallığının hükümdarlarının askeri ve siyasi bakımından sürekli Kumanlarla ve Tatarlarla yakın ilişkilerde bulunmaları hem Tırnova’ya hem de Vidin’e Kuman ve Tatar unsurlarının yerleşmesini teşvik etmiş olmalı.³⁶ Kaldı ki, biz, konuyu XII. yüzyılın sonundan itibaren ele aldık ve sadece Tırnova ve Vidin’le sınırlandırıyoruz. Oysa XI. yüzyılın başından itibaren ve XII. yüzyıl boyunca Tuna’nın güneyinde Kuman istilaları ve yerleşimleri görülmektedir.³⁷ Kumanlar yoğun olarak Balkanlara 1241 yılından sonra geçmişlerdir.³⁸ Nitekim geç tarihli de olsa tahrir defterleri üzerinde yapılan yer ve kişi adlarına dair çalışmalar, Vidin ve Tırnova’da bu gibi Türk kökenli unsurların yerleşimine işaret etmektedir. Örneğin, Vidin şehrinde, ismi “Kuman” menşeli olan *Drman* (Dorman) mahallesi, *Bene* (Pene) ve *Çura* kişi adlarının sık sık geçmesi ve bölgede *Tatarlar*³⁹ olarak adlandırılan bir köyün görülmesi; Tırnova’da *Terteri*, *Drman* (Dorman), *Kuman*, *Kumarin* ve *Turan* gibi Orta Asya Türk kökenli isimlere rastlanılması gibi.⁴⁰ Hatta hem Vidin’de hem Tırnova’da *Tervel*, *Krum*, *Sevar* gibi Bulgar Türkleri (Protobulgarlar) tarafından kurulan Tuna Bulgar Devletinin hükümdar isimlerini taşıyan kişilere de tesadüf etmek mümkündür.⁴¹

1388 yılında Vidin Çarlığı Osmanlı vasallığını kabul etmiş ve muhtemelen bu tarihlerde Osmanlılar buraya bir garnizon yerleştirmişlerdir. Aslında bu

³⁴ L. Stojanoviç, « Srpski rodoslovi i letopisi », *Glasnik Srpskog Učenog Društva*, 53 (1883), s. 61.

³⁵ Bojilov, a.g.e., s. 149-150.

³⁶ Stoyanov, a.g.e., s. 299.

³⁷ Diaconu, a.g.e., s. 41.

³⁸ Stoyanov, a.g.m., s. 803.

³⁹ Vidin sancağında bulunan ve söz konusu olan bu *Tatarlar* köyünde (karye-i Tatarlar), 1586 yılındaki kayda göre 47 hane ve 6 mücerred vergi mükellefi bulunmaktadır. Bu 47 haneden 3’ü Müslümandır ve geri kalanı gayr-i müslimdir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında köyün gayr-i müslimlerle meskun olması, isminin Osmanlı öncesi döneme dayandığının göstergesidir. Bk. TK 57, vk. 16b.

⁴⁰ Kr. Mutafova, *Staroprestolnıyat Tırnov v Osmanoturската knijnna*, Veliko Tırnovo 2002, s. 175-176.

⁴¹ Mutafova, a.g.e., s. 144.

yerleşim, Osmanlı Türklerinin Vidin'e ilk yerleşimidir. 1396'da Sigizmund'un komutasındaki Haçlı ordusu Ivan Sratsimir'in elinden şehri teslim alarak burada bulunan Osmanlı garnizonunu yok etmiştir.⁴² İvan Şişman'ın İvan Sratsimir'den daha önce Osmanlı vasalı olmasına rağmen Tırnova'da herhangi bir Osmanlı garnizonunun varlığı konusunda kaynaklar bilgi vermemektedir. Her iki şehir için (Tırnova ve Vidin için) 1396'da yapılan Niğbolu Savaşı bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Tırnova 1393'de Osmanlı topraklarına dahil edilmiş ve 1396'da Niğbolu Savaşından sonra Niğbolu sancağına tabi bir nahiye merkezi olarak Osmanlı idari sisteminde yer almıştır. Vidin'in alınışı yine 1396'daki savaştan sonra gerçekleşmiş ve Vidin sancak merkezi olmak üzere Vidin sancağı teşkilatlandırılmıştır.

III- XV. ve XVI. yüzyılda Tırnova ve Vidin'de Türk varlığı

Çalışmamızın bu aşamasında Osmanlı tahrir defterlerinin verdiği bilgileri değerlendireceğiz ve buna dayalı olarak Osmanlı öncesi dönem ile Osmanlı döneminde iki şehirdeki Türk varlığını ilişkilendirmeyi deneyeceğiz. Fakat belirtmemiz gerekir ki tahrir defterlerine dayalı olarak çalışmamızın bu kısmında verdiğimiz rakamlar mahalle olarak kaydedilen yerleşim biriminde adları geçen vergi mükellefi nüfus bakımından verilecektir. Özel statüye sahip kale muhafızları, din görevlileri ve cemaat adı altında kaydedilen kesim konu dışı tutulacaktır. Bunu yapmamızın sebebi, her iki şehirle ilgili sahip olduğumuz kaynaklardaki kayıt farklılığı ve bundan dolayı da rakamların yol açacağı karışıklığı önlemektir. Çünkü özel statüye sahip olanların sayısı defterlerde her zaman belirtilmediği için daha kapsamlı bir çalışma gerektirmektedir. Çalışmamızda istifade ettiğimiz Tırnova ile ilgili olan tahrir defterleri şunlardır: Sofia'da "Kiril ve Metodiy" Kütüphanesinde bulunan OAK 45/29 (1479, türü icmal), Başbakanlık Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen MAD 11 (1516-1517, türü mufassal), TT 370 (1523-1537, türü icmal), TT 416 (1541-1545, türü mufassal) ve Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan TK 58 (1578/1579, türü mufassal). Vidin şehrine dair malumatı, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet yazmaları arasında bulunan 1454/1455 tarihli icmal defteri MC O.90, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde muhafaza olunan yine icmal türü 1483 tarihli MAD 1, yine 1523-1537 yıllarına ait Rumeli icmal defteri TT 370 ve Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen 1586 tarihli TK 57 no'lu mufassal defterlerinden elde etmekteyiz.⁴³

Bir Osmanlı şehri olarak Tırnova'ya dair ilk bilgileri 1479 tarihli bir tahrir defterinden almaktayız. Buna göre şehirde vergi veren Müslüman nüfus 132 haneden ibarettir.⁴⁴ Yine 1479 tarihli defterde gayr-i müslim hanelerin sayısı

⁴² Delaville le Roulx, *a.g.e.*, s. 252-253 ; A. S. Atiya, *The Crusade of Nicopolis*, Londra 1934. s. 58.

⁴³ Defter listesi için bk. Ek 2

⁴⁴ *Turski Izvori za balgarskata istoriya*, yay. N. Todorov ve B. Nedkov, c. 2. Sofya, s. 161.

372 ve bive sayısı 64'dür. Bu tarihte Tırnova şehri, Niğbolu sancakbeyi Gazi Mihaloğlu İskender Bey hasları arasında yer almaktadır.⁴⁵

Tahrire dayalı olarak bir Osmanlı şehri Vidin ile ilgili ilk bilgilerimiz, Tırnova'ya nazaran daha erken tarihlidir. Vidin sancağına dair ilk eksiksiz icmal defteri H. 859 (1454/1455) tarihlidir. Bu tarihlerde Vidin'de Müslüman hane sayısı 154'dür. Gayr-i müslimlerin hane sayısı 187, mücerredler 8 ve biveler 37'dir. Vidin şehir olarak 1454/55'de Vidin sancakbeyi İsa bin Hasan'ın hasları arasındadır.⁴⁶

XV. yüzyılın ikinci yarısına ait bir başka defterde Vidin şehrinde 172 hane Müslüman saymaktayız. H. 888 yani 1483 tarihli olan bu defter (MAD 1) ilk defa Vidin'deki mahallelere dair de bilgi vermektedir. Buna göre Vidin'de 4 Müslüman mahalle vardır. Bunlar Cami mahallesi, Mezid Bey Mescidi mahallesi, Çavuş Bey Mescidi mahallesi, Dizdar Karaca Mescidi mahallesi.⁴⁷ 1454/55 yılına nazaran Vidin'deki Müslüman sayısında artış gözlenmektedir. Yine bu deftere göre Vidin'de gayr-i müslim cemmaat 175 haneden ve 27 biveden oluşmaktadır. Gayr-i müslimlerin oturduğu mahalle sayısı 13 olup isimleri şöyledir: Mahalle-i Papasan, Miliça, Mihail, Dragotina, Nikola Kuzhar, Çapacıyan, Bratonina, Mihne, Seferoz, İstana, Nikola Grınçar, Drman (Dorman), Petro Neccar mahalleleridir.⁴⁸ Mahalle isimleri arasında "Drman" ya da Dorman adı, incelediğimiz konu bakımından dikkate değerdir. Dorman (Drman) ismi İkinci Bulgar Devletinde yaygın olarak kullanılan bir Kuman ismidir.⁴⁹ Nitekim yukarıda XIII. yüzyılın ikinci yarısında Belgrad ve Braniçevo bölgesinin hakimleri olan Kuman asıllı Drman ve Kudelin kardeşlerini zikrettik. Dolayısıyla bu mahalleye ismini veren kişinin de Kuman asıllı olma olasılığı vardır, yalnız defterin icmal olması ve mahalle sakinlerinin isimlerini kaydetmemesi tahminlerimizin kanıtını engellemektedir. Başka bir deyişle tek mahalle isminden hareketle bu mahalle sakinlerinin Kuman menşeli olabileceği sonucuna varmak kanıt eksikliğinden dolayı güçtür. Daha sonraki tarihli defterlerin de parça olması ve Vidin'le ilgili kayıtların eksik olması aynı mahallenin aynı yada başka bir ad altında varlığını tespit etmemizi engellemektedir.

XV. yüzyıl icmal defterlerine göre Tırnova ile Vidin'i nüfus bakımından karşılaştıracak olursak Vidin'de Müslüman hane sayısı daha fazladır. Bu fazlalık Vidin'in sancak merkezi olmasından dolayıdır. Ayrıca Vidin'de oturan

⁴⁵ R. Kovacev, *Opis na Nikopolskiya sandjak ot 80-te godini na XV vek*, Sofya, 1997, s. 193.

⁴⁶ MC O.90, vk. 1b.

⁴⁷ MAD 1, vk 2b ; Bk Ek 4.

⁴⁸ MAD 1, vk 3a.

⁴⁹ Mutafova, *a.g.e.*, s. 276. *Drman* ya da *Dorman* isminin Kuman aslına dair bk. L. Rasonyi, « Tuna Havzasında Kumanlar », *Bellefen*, c. III (1939), s. 420.

Müslüman ile gayr-i müslim nüfusun oranları birbirine yakındır. Tırnova'da ise gayr-i müslimler, Müslümanların yaklaşık 3-4 katı fazlasıdır. Yapılan hesaplamalar neticesinde Tırnova nüfus bakımından Vidin ile kıyaslandığında daha büyük bir şehirdir. Tırnova'nın nüfusu, hane sayısını 5 katsayısı⁵⁰ ile çarptığımızda ve buna bive sayısını ilave ettiğimizde 2584 kişi civarında olduğu gözleniyor. Hem 1454'de hem 1483'deki verilere dayanarak Vidin şehri için de aynı işlemleri yaptığımızda elde edilen rakamlar 1750 ile 1762'dir. Tırnova'nın Vidin'e göre daha büyük olması önceki dönemlerde her iki şehrin sahip olduğu statü farkında aramak gerekir. Tırnova yaklaşık iki asırlık bir başkentlik geçmişine sahiptir. Vidin bu statüyü 1371 yılında elde ediyor ve sadece 25 yıl koruyabiliyor. İki şehrin coğrafik konumundaki farklılığın da bunda rol oynaması muhtemeldir. Tırnova'nın Yıldırım Bayezid tarafından fethine⁵¹ dair bilgi veren aynı yazarın kaleminden çıkmış olan iki Bulgar kaynağında şehrin konumu şöyle tarif ediliyor : Birincisinde “[Bayezid] Tırnova şehrini harap etmeye karar verdi. Çünkü bu şehrin büyük, güzel ve surlarla tahkim edilmiş olduğunu ve bulunduğu yerin zor geçilebilir olduğunu duymuştu. Bu şehrin zor alınabilir olması, şehrin, kendi surları dışında da korunaklı olmasındadır. Bunun dışında şehir çok sayıdaki zenginliklere, kalabalık nüfus, kilise ve çarlık binalarına sahiptir.”⁵² Denilmektedir. Diğerinde ise “[Bayezid] güzel şehre ulaştığında [Tırnova'ya] onu nasıl ele geçireceği konusunda hayrete düştü, çünkü dağı yamaçları ve yüksek tepeler çevrilmiş ve büyük surlarla tahkim edilmiş olan bölgenin sarplığını gördü...”⁵³

Tırnova'ya dair bilgi veren 1516-1517 tarihli bir başka defter⁵⁴ sayesinde Müslüman hanelerin sayısında artış olduğunu tespit edebiliyoruz. Bu sayı şehirdeki 248 hane ve 122 mücerred olarak kaydedilen vergi mükelleflerini kapsamaktadır. Şehir, Rumeli Beylerbeyi Sadrazam Hadım Yusuf Sinan Paşa hasları arasında yer almaktadır. Müslüman mahallelerin sayısı 7'dir. Bunlar Kasım Paşa mahallesi; Tanrıvermiş mahallesi; Kadı Sinan mahallesi; Hızır Bey

⁵⁰ 5 katsayısının tartışmalı olduğunu biliyoruz, ancak her iki şehrin nüfusu hakkında bir fikir vermek için metinde geçen bütün hesaplamaları bu katsayıyı kullanarak yaptık.

⁵¹ II. Bulgar Devletinin başkenti Tırnova'nın Türkler tarafından fethini Bulgar araştırmacı Rositsa Panova, I. Bulgar Devletinin başkenti Veliki Preslav'ın (Eski İstanbulluk) Bizanlılar tarafından alınışı ile kıyaslamaktadır. Bunun için bk. Rositsa Panova, “Promyana v kartinata na sveta. Srednovekovnite stolitsi Veliki Preslav i Tırnovgrad”, *Istoričeski Pregled*, sayı 1-2 (2003), s. 75-79.

⁵² Bu alıntı Grigoriy Tzambak'ın son Vidin patriği olan Evtimius'a atfen yazdığı methiyeden almaktayız. Bk. P. Dinekov, K. Kuev ve D. Petkanova, *Hristomatiya po starobilgarska literatura*, Sofya 1978, s. 435-436. Ayşe Doğan, *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması (XIV.-XV. yüzyıl)*, (A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 112-115.

⁵³ Bu bilgi, yine Grigoriy Tzambak'ın «Petka'nın Naşının Tırnova'dan Vidin'e ve Sırbistan'a Nakledilmesi» adlı eserinden alınmıştır. Bk. Dinekov, Kuev ve Petkanova, *a.g.e.* . s. 440. Bu kaynaktan alınan bazı pasajların çevirisi için bk. Doğan, *a.g.e.* . s. 115-116, 120-121.

⁵⁴ MAD 11.

mahallesi, Kassab Ahmed mahallesi, Şhreküstü mahallesi, Marna pole mahallesi.⁵⁵

Bu tarihlerde Tırnova'da oturan gayr-i müslim mahallelerin sayısı 14'dür. Bunların oturdukları mahalleler şöyledir: Pop Dran, Pop Yovan, Pop Koyo veled-i Nikola, Pop Gergi, Pop Vasil, Anatık, Hrusan, Pop Dimitri veled-i Gergi, Pop Koyo Yuvan, Pop Todoran, Pop Yuvan Kostadin, Pop Lefter, Pop İlya, Frenk hisar. Gayr-i müslim vergi mükellefi sayısı 450 hane, 109 mücerred ve 26 biveden ibarettir.⁵⁶ 1516/1517 yılında reaya olarak kaydedilen nüfusun sayısı yaklaşık 3747 olarak hesaplanmaktadır.

1523-1537 yılları arasındaki kayıtları içeren TT 370 no'lu defterde Tırnova'da mahalle sayısının aynı olduğu ve nüfusla ilgili verilerin 1516/1517'deki kayıtları çok az bir farkla tekrarladığı gözlenmektedir.⁵⁷ Fakat 1541-1545 tarihli TT 416 no'lu defterde Tırnova'daki Müslüman mahalle sayısında yine artış vardır. Kadı Sinan mahallesi hariç yukarıda ismi geçen mahallelerin yanı sıra şehrin merkezi olan İç mahalle (Cami mahallesi), Emir Seyyid Halil Kadı Medrese mahallesi, Balı Bey mahallesi yeni kaydedilen mahalleler arasındadırlar.⁵⁸ Kadı Sinan mahallesi zikredilmiyor. Bu şekilde Tırnova'daki Müslüman mahalle sayısı 9'a yükseliyor.⁵⁹ Bu dönemde gayr-i müslimlerin oturduğu mahalle sayısı da 1 artarak 15 oluyor. Gayr-i müslim mahalle isimlerinde bazı değişiklikler görülmektedir ve isimleri şöyledir: Pop Koyo, Pop Duşan İstamad, Pop Yuvan Kostadin, Pop Koyo, Pop Yuvan Ligor mahallesinden bölünmüştür, Pop Bratan, Pop Yuvan Bojidar, Hrusan, Pop Gergi, Pop Lefter, Pop Vasil, Pop Petri, Anatık, Pop Dran Vladiko, Frenk hisar.⁶⁰ Gayr-i müslim mahallelerde isim değişikliği mahallede görevli popazın ismi ile anılmasından ileri gelmektedir. Popaz değiştiğinde mahalle ismi de değişmektedir. 1541-1545 tarihli defterde Müslüman vergi mükellefleri 226 hane ile 130 mücerred olarak kaydedilmiştir. Vergi mükellefi Gayr-i müslimler ise 394 hane, 139 mücerred ve 3 bive olarak geçmektedir.⁶¹ Bu dönemde Tırnova'nın reaya olarak kaydedilen nüfusu yaklaşık olarak 3372'dir.

1578 tarihli Niğbolu mufassal defterine göre Tırnova'daki Müslüman mahalle sayısı bir artarak 10 oluyor.⁶² 1516'da ve 1541-1545 tarihleri arasında

⁵⁵ Bk. Ek 5.

⁵⁶ MAD 11, vk 213a-217a.

⁵⁷ TT 370, vk. 539 ; Karş. Ek 3.

⁵⁸ Tırnova'daki mahalleler arasında zikretmediğimiz tek mahalle «Mahalle-i cami der hisar-ı kal'a-i Tırnova». Çünkü bu mahallede burada oturanlar aslında kale hizmetinde bulunanlardır. *İzvori za bälgarskata istorija-Fontes historiae Bulgaricae, Fontes turcici historiae Bulgaricae, series XV-XVI, c. XIII*, yay. N. Todorov et B. Nedkov, Sofia, 1966. s. 346-347.

⁵⁹ TT 416, vk. 511-521 ; Bk. Ek 5.

⁶⁰ TT 416, vk. 511-523.

⁶¹ TT 416, vk. 511-523.

⁶² TK 58, vk. 274b-276a.

İç mahalle Cami mahallesi, Sinan Kadı mahallesi Sarı Kadı, Balı Bey mahallesi Kethuda Bali ve Emir Seyyid Halil Kadı Medresesi mahallesi de Müderris mahallesi olarak geçmektedir.⁶³ Müslüman vergi mükelleflerinin hane sayısı 248 ve mücerred sayısı da 140'dır.⁶⁴ Gayr-i müslim mahallelerin sayısı 1578 tarihinde 14⁶⁵ olup isimleri de yukarıda işaret ettiğimiz üzere mahallede din görevlisini yani popazın ismine göre değişmektedir.⁶⁶ Gayr-i müslim vergi mükellefi sayısı 418, mücerred sayısı ise 208'dir. Reaya olarak kaydedilen nüfusun sayısı yaklaşık olarak 3678'dir.

Vidin şehri, hakkında bilgi veren mufassal defterleri açısından Tırnova şehri kadar şanslı değildir. Vidin'e dair sahip olduğumuz mufassal defterler, küçük parçalar⁶⁷ halinde olmalarından dolayı şehirdeki durumu tam olarak yansıtmamaktadır. XVI. yüzyılın ilk yarısında Vidin'deki mahalleler ve buradaki Müslüman ve gayr-i müslim dağılımı hakkında eksiksiz bilgi, 1523-1537 olarak tarihlendirilen TT 370 no'lu defterden almaktayız. Buna göre Vidin'de Müslüman mahalle sayısı 9 ve gayr-i müslim mahalle sayısı da 20'dir. Müslüman mahalleler şunlardır: Eski Cami mahallesi (Cami-i atik), Yeni Cami (Cami-i cedid), Yahşi Bey Mescidi, Çavuş Bey Mescidi, Şeyh Mescidi, Mezid Bey Mescidi, Çeribaşı Mescidi, Bazarlı Mescidi ve Hacı Ahmed Mescidi.⁶⁸ Müslüman hane vergi mükellefi 308 ve mücerred 35. Gayr-i müslim mahallelerin sayısı 20 olup Müslümanlarınkine nazaran daha fazla olmakla birlikte kaydedilmiş vergi mükellefi sayısı daha azdır. Gayr-i müslim mahallelerin isimleri şöyledir: Pop İlya, Pop İstoyan, Pop Bone, Nikola, Prototopapa, Pop Kune, Pop İlya, Dimitri pop, Pop Bojko, yine Pop İstoyan, Pop Yuvan, Pop Mirçi, yine Pop Yuvan, Pop Gore, Pop Petko, Pop İstançe, Pop Ignad, Pop Sredko, Pop Nikola et Isveta Marina. Vergi veren gayr-i müslim hane sayısı 246, mücerredlerinki 36, bivelere de 24'dür.⁶⁹ Vidin'de de gayr-i müslim mahalle isimleri görevli papazların adları ile adlandırılması sürekli değişikliğe uğramalarına yol açmaktadır. 1586 tarihli defterdeki kayıtlarla

⁶³ Bk. Ek 5.

⁶⁴ TK 58, v. 279b.

⁶⁵ 1541-1545 tarihlerinde geçen Frenk hisar mahallesi, 1578 tarihinde kaydedilmemiştir. Dolayısıyla 1578'deki Tırnova'daki gayr-i müslim mahalle sayısı 14 olarak gözükmüyor. Bk. TK 58, v. 274b-276a.

⁶⁶ Vladika, Pop Bojidar, Pop Koyo Yuvan, Pop Yuvan Kostadin nam-ı diğer Demürçi, Anatuk, Pop Dobre be-ca-yı- Pop Obretin, Pop Petri be-ca-yı Pop Paskal, Pop Koyo Lefter, Pop Paskal Miço be-ca-yı Pop Gergi, Pop Paraskeva be-ca-yı Pop Vasil, Pop Aglikor be-ca-yı Pop Yuvan, Pop Todoran be-ca-yı Pop Koyo, Pop Kale be-ca-yı Pop İstemin, Pop Hrusan. Bk. TK 58, v. 276a-279a.

⁶⁷ Örneğin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen ADFE 14. : Sofya « Kiril ve Metodiy » Kütüphanesi'nde bulunan 1542 tarihli OAK 3/36 defter parçaları. Ayrıca ADFE 14'ün H. 911 (1506) olarak tarihlendirilmesinin yanlış olduğunu düşünüyoruz. Bunun için bk. Ayşe Kayapınar. *Le sancak de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle*. (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales Basılmamış Doktora Tezi) Paris 2004, s. 89-93.

⁶⁸ Bk. Ek 4.

⁶⁹ TT 370, v. 567-568.

kıyasladığımızda bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır.⁷⁰ Bu tarihlerde hesaplamalar neticesinde Vidin'de reaya olarak kaydedilen nüfusun 2865 olduğu anlaşılmaktadır.

Tırnova'da mahalle isimleri (Marno pole⁷¹ ve Şhreküstü⁷² mahalleleri hariç) genellikle mahalleyi kuran ve bölgede önemli rol oynamış kişinin adı ile anılmaktadırlar. Örneğin Tırnova'daki Hızır Bey mahallesi XV. yüzyılda Niğbolu Sancakbeyi olan Hızır Bey tarafından kurulmuştur. Buna benzer bir durum Vidin'de görülmektedir. Örneğin, Alaca Bey mahallesi, ismini kurucusundan almıştır. Ayrıca Vidin'deki Müslüman mahalleler mescid veya cami adı ile anılmaktadır. Bu mescid ve camiler de yine bölgede faal olan kişilerce inşa ettirilmiştir. Örneğin Dizdar Karaca ya da Macuncu Hacı Karaca mahallesi, XV. yüzyılın ikinci yarısında Vidin kalesi dizdarı olan Karaca Macuni tarafından yaptırılan mescid etrafında kurulmuştur.⁷³ Mezid Bey mescidi mahallesi ismini, II. Murat döneminde Vidin sancakbeyliği yapan Mezid Bey'in inşa ettirdiği mescidden almıştır.⁷⁴ Müslüman mahallelerini bu şekilde adlandırma geleneği, adlarının çok az farkla aynı kalmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla farklı tarihlerde adları geçenlerin arasında yeni Müslüman mahallelerin tespiti gayr-i müslim olanlara kıyasla daha kolaydır. 1586 tarihinde Vidin'de Eski cami mahallesi (Mahalle-i cami-i atik), Mihalzade cami yanı Gazi Mihaloğlu Ali Bey'in oğlu Mehmed tarafından kurulan mahalle⁷⁵, Çoban Bey cami, Çavuş Bey cami, Ali Bey cami, Yahşi Bey mescidi, Tufan Ali mescidi, Gökçe Baba mescidi, Ahmed Subaşı mescidi, İskender Çeribaşı, Fahreddin imam, Cafer Ağa, Alaca Bey, Asıl Bey mescidi, Cafer Voyvoda mescidi, Şeyh Efendi mescidi, Hacı Hızır mescidi, Macuncu Hacı Karaca, Helvacı Ramazan mescidi (mahalle-i cedid olarak da bilinmekte), Mezid Bey, Şuca Bey mescidi toplam 21 mahalle vardır.⁷⁶ Görülüyor ki 50 yıllık bir süreç zarfında Vidin'deki Müslüman mahalle sayısı 2 kat artmış ve bu durum nüfusa da yansımıştır. Bu tarihte vergi mükellefi hane sayısı 669 ve mücerred sayısı 372'dir.⁷⁷ Gayr-i müslim mahalle sayısında ise azalma var,

⁷⁰ TK 57, v. 31a-33b.

⁷¹ Bu mahallede Türklerin kurduğu cami ve mescit bulunmasına rağmen, Osmanlı öncesine dayanan ismi ile adlandırılmaya devam etmiştir.

⁷² Bu mahalle adına Anadolu'nun pek çok şehrinde rastlanılmaktadır. Bu mahalle adı şehrin gelişimine işaret eden bir addir. Şehrin dışına yerleşen ve bir nevi şehrin kalan kısmı ile "küs" olan kişilerce kurulan bir mahalledir. Bundan dolayı da Şhreküstü adını alır. Bk. T. Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir, 1990, s. 128-129. Aynı yazar, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ankara, 2000, s. 109.

⁷³ MC O.90, fol. 29v°.

⁷⁴ Bojaniç, *a.g.e.*, s. 92.

⁷⁵ Gökbilgin, *a.g.m.*, p. 285-292.

⁷⁶ Bk. Ek 4.

⁷⁷ TK 57, v. 36a.

önceki dönemde 20 olan mahalle sayısı 16'ya düşmüştür.⁷⁸ Bununla birlikte yine önceki dönemle kıyasladığımızda vergi mükellefi gayr-i müslim reaya sayısında da artış görülmektedir. Gayr-i müslim hane sayısı 269, mücerredlerinki ise 72'dir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, biz burada söz konusu etmeyeceğiz, ancak Vidin'de özel statüye sahip martoloslar, haddadan, seyyadan, zenberekçıyan, neccaran, topçıyan gibi gayr-i müslim cemaatler de vardır. Vidin'de asıl gayr-i müslim nüfusu hesaplamak için bunlar da göz önünde bulundurulmalı. Müslüman nüfus için de benzer durum söz konusu, çünkü kale muhafızları, din görevlileri ve özel statüye sahip olanlar dahil edilmemiştir. Biz, burada sadece vergi mükellefi nüfusu ele aldık. Genel olarak 1586'da Vidin'de nüfusun artışı anlaşılıyor ve reaya olarak kaydedilen nüfusun sayısı 5134'de yükseliyor.

Başta iki şehrin farklı coğrafik konumu ve Osmanlı sisteminde farklı statülere sahip olmaları her iki şehrin farklı gelişimini sağladığını düşündüğümüzü vurgulamıştık. Bu farklılık nüfus bakımından da kendini açıkça ortaya koymuştur. Vidin'de XV. yüzyılın başında Müslüman ve gayr-i müslimler sayıca birbirine yakınken XVI. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanların sayısı % 23 artarak Vidin tam bir Türk-Osmanlı şehri görünümünü almıştır. Tırnova'da ise gayr-i müslimlerin sayısı her zaman Müslümanlarınkinin yaklaşık iki katı olmuştur. Her iki şehirde 1454-1586 yılları arasındaki süreç içerisinde hem Müslümanlar hem de gayr-i müslimlerin sayısında artış gözlenmektedir.⁷⁹ Ayrıca XVI. yüzyılın ikinci yarısında başta belirttiğimiz coğrafik konum gereği Vidin gelişerek Tırnova'dan daha büyük bir şehir olmuştur. Nüfus itibarıyla Vidin şehrinde % 34'lük bir artış söz konusudur. Bu artışın sebebinin Tuna'nın yakınlığında ve Vidin'in sancak merkezi oluşunda aramak gerekir. Ayrıca Osmanlı fütühatından hemen sonra bir uç sancağı olarak teşkilatlandırılan Vidin'in, XVI. Yüzyılda bu statüyü kaybederek bir iç bölge haline gelmesi ve savaşların yapıldığı bölgelere uzak kalması Vidin'in büyük bir şehir haline gelmesini sağlamıştır.

Son olarak da incelediğimiz tapu tahrir defterlerinde geçen kişi adlarına değinmek istiyoruz. Gayr-i müslim mahallelerde oturan bazı kişilerin isimleri Osmanlı öncesi Tırnova'da ve Vidin'deki Türk yerleşimlerine dair ipucu vermektedir.

⁷⁸ 1586'da Vidin'deki gayr-i müslim mahalleler şunlardır: Pop Nikola, Pop Yuvan Radov, Pop Gore, Pop Yoviçe, Pop Görgi İstamad, Pop Mladen, Pop Yakim, Pop David, Pop Nedelko, Pop İgnad İsveti Görgi, Pop İstoyan, Pop Pavel, Pop Yuvan, Pop Radiçe, Pop Cvetko, Pop Lazar. Bunun için bk. TK 57, Vk. 31a-34b.

⁷⁹ Bu olgunun, Braudel tarafından tespit edilen XVI. yüzyılda Akdeniz havzasındaki bulunan bütün şehirlerde nüfusun genel olarak artması ile alakalıdır Bk. F. Braudel, *Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, t. I, Paris 1966, s. 299 vd.; B. Cvetkova, « Vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles », *Revue des études islamiques*, c. XXXVIII/2 (1970), s. 322.

En sık rastlanılan isim Kuman ismidir. Her iki şehirde de en yaygın olarak kullanılan Kuman⁸⁰ ismidir. Bunun yanı sıra Tırnova'da görülen diğer isimler Kumarin, Terteri, Dırman⁸¹, Çakan, Çoharin, Çomarin, Turan, Karaca, İstemir ve Saran'dır. Vidin'de görülenler Çakan,⁸² Karaca, Debresin,⁸³ Çura, Bene, Balika, Buruca, Kune ve Yarmin'dir.⁸⁴ Bu isimlerden hemen hemen hepsi bugün hala Bulgarların kullandığı soyadları arasında görülebilir.⁸⁵

IV- Sonuç

Yaptığımız bu kısa araştırma, iki şehrin konumu gereği çeşitli dönemlerde oynadıkları rolü ve sundukları perspektifler açısından demografik olarak farklı geliştiklerini ortaya koymuştur. Bunun neticesinde çalışmamızın ilk devirlerinde Tırnova daha gelişmiş ve daha büyük bir şehir iken, daha sonraları nüfus bakımından fazla değişikliğe uğramasa da, oynadığı rol açısından öncülüğünü yitirmiştir. Vidin ise dikey bir gelişme göstererek hem rol hem de nüfus bakımından önemini artırmıştır. Özellikle XVI. yüzyılda bir Türk-Osmanlı şehri görünümünü kazanmıştır.

Osmanlı tahrir defterlerinde gayr-i müslimler arasında rastladığımız Türk kökenli kişi adları, her iki şehirde Osmanlı öncesi Türk yerleşimleriyle ilgi kurmamıza müsaade etmektedir. Ayrıca Müslüman mahalle isimlerinin bu şehirlerin yer aldığı bölgelerde yoğun faaliyet gösteren, aralarında akıncı Mihaloğullarının da bulunduğu kişilerin isimleri veya kurdukları cami, mescid ve medreselerle anılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACAROĞLU, M. T., *Bulgarların Aldığı Türkçe Adlar ve Soyadlar Sözlüğü*, Ankara 1999.
- ACROPOLITAE, Georgius, *Opera*, recensuit A. Heisenberg, çev. I, Lipsiae 1903
- ANSBERT, *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, yay. Chroust, Berlin 1928

⁸⁰ Rasoniy, a.g.m., s. 119.

⁸¹ Mutafova, a.g.e., s. 175, 177-178.

⁸² TK 57, vk. 29a : Rasoniy, a.g.m., s. 98.

⁸³ TK 57, vk 30a.

⁸⁴ TK 57, vk 31a-34a.

⁸⁵ M. T. Acaroğlu, *Bulgarların Aldığı Türkçe Adlar ve Soyadlar Sözlüğü*, Ankara, 1999, s. 28, (Baltk-ov), s. 45 (Buruc-ov soyadı), 67 (Çur-ev), 163 (Kun-ev), 219 (Saran-ov) 267 (Yarmin-ov) : Rasoniy, a.g.m., s. 101-102, 109, 138.

- AŞIKPAŞAZADE, *Die Altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade*, yay. Fr. Giese, Leipzig, 1929.
- ATIYA, A. S., *The Crusade of Nicopolis*, Londra 1934.
- BANESCU, N., "La question de Paristrion", *Byzantion*, VIII (1933), s. 277-308.
- BANESCU, N., *Un problème d'histoire médiévale. Création et caractère du second empire bulgare*, Bucarest 1942.
- BAYKARA, T., *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir 1990.
- BAYKARA, T., *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Ankara 2000.
- BOJANIÇ-LUKAÇ, Duşanka, *Vidin i vidinskiyat sandjak prez 15-16 vek. Dokumenti ot arhivite na Tsarigrad i Ankara*, V. Mutafçieva - M. Staynova, Sofya 1975.
- BOJİLOV, İv. - V. MUTAFCİEVA, K. KOSEV, ST. GRINÇAROV, *İstoriya na Bilgariya*, Sofya 1994.
- BOJİLOV, İv., *Familiyata na Asenevtsi (1186-1460). Genealogya i prosopografya*, Sofya 1994.
- BRAUDEL, F., *Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, c. I, Paris 1966.
- CANTACUZENİ, İoannis, *Historairum*, Bonnae, MDCCCXXI.
- CHONIATES, Nicetas, *Historia*, yay. İm. Bekker, Bonnae 1835.
- CLARİ, Robert de, *La conquête de Constantinople*, çev. P. Charlot, Paris 1939.
- CVETKOVA, Bistra, « Vie économique des villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles », *Révue des études islamiques*, c. XXXVIII/2 (1970), s. 267-355.
- DANILO, *Jivoti Kralyeva i arhiepiskopa Srpskih*, yay. Dj. Daniçić, Zagreb 1866.
- DELAVİLLE LE ROULX, J., *La France en Orient au XIVe siècle. Expéditions du Maréchal Boucicaut*, Paris 1886.
- DİACONU, P., *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bükreş 1978.
- DİNEKOV, P. - K.Kuev, D. Petkanova, *Hristomatiya po starobulgarska literatura*, Sofya 1978.
- DOĞAN, Ayşe *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması (XIV.-XV. yüzyıl)*, (A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.
- DUYÇEV, İv., *Prouçvaniya virhu bulgarskoto srednovekoviye*, Sofya 1943.

- GRADEVA, Rosica, « Administrativna sistema i provintsialno upravljeniye v bilgarskite zemi prez XV vek », in *Bilgarskiyat XV-ti vek (Sbornik s dokladi za bilgarskata obšta i kulturna istoriya prez XV vek , Sofia, 19-21.X.1992)*, Sofya 1993, s. 39-52.
- GYUZELEV, V., *İzvorı za srednovjekovnata istoriya na Bulgariya (VII-XV v.) v avstriyskite rikopisni sbirki i arhivi*, c. II, Sofya 2000.
- HOCA SAADEDDİN, *Tâciü't-tevârîh*, c. 1, İstanbul, 1279.
- HRİSTOV, Hr., *Bulgaria 1300*, çev. St. Kostov, Sofya 1980.
- İLYİNSKİY, G. A., *Gramoty bolgarskikh carey*, Londra, 1970.
- İVANOV, Y., *Bilgarski starini iz Makedoniya*, Sofya 1931.
- İVANOVA, Svetlana, « Gradovete v bilgarskite zemi prez XV vek », *Bilgarskiyat XV-ti vek (Sbornik s dokladi za bilgarskata obšta i kulturna istoriya prez XV vek, Sofia, 19-21.X.1992)*, Sofia 1993, s. 53-65.
- İzvorı za bālgarskata istorija-Fontes historiae Bulgaricae, Fontes turcici historiae Bulgaricae*, series XV-XVI, c. XIII, yay. N. Todorov ve B. Nedkov, Sofya, 1966.
- İzvorı za bilgarskata istoriya*, haz. M. Voynov, V. Tıpkova-Zaimova, L. Yonçev, c. XXV/11, Sofya 1983.
- KALONAROS, P. P., *To Chonikon tou Moreos (Mora Kroniği)* (yer ve yıl verilmemiş).
- KAYAPINAR, Ayşe, *Le sancak de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle*, (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales Basılmamış Doktora Tezi) Paris 2004.
- KİRADJİEV, Sv., *Entsiklopediçen geografski reçnik na Bulgariya*, Sofya 1999.
- KOVAÇEV, R., *Opis na Nikopolskiya sandjak ot 80-te godini na XV vek*, Sofya 1997.
- KURAT, A. N., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972.
- Livre de la conquete de la princée de l'Amorée. Chronique de Morée (1204-1305)*, yay. J. Longnon, Paris 1911.
- MLADENOV, St., « Potekloto i sıstav na srednobilgarskoto Belgun, pryakor na tsar Asenya I », *Spisanie na Bilgarskata Akademiya na naukite*, c. XLV/22 (1933), s. 49-66.
- MUTAFCİEV, P., « Proizhodit na Asenevtsi », *Makedonski pregled*, c. IV/4 (1928), s. 1-42.
- MUTAFOVA, Kr., *Staroprestolnıyat Turnov v Osmanoturuskata knijnına*, Veliko Tırnovo 2002.

- NEŞRİ, Mehmet, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, yay. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, c. 1, Ankara, 1995.
- NİKOLAEV, V., *Potekloto na Asenevtsi i etniçeskiyat kharakter na osnovanata ot tyah dirjava*, Sofya 1940.
- NİKOV, P. « İstoriya na Vidinskoto knyajestvo do 1323 godina », *Godişnik na Sofiyskiya Universitet İstoriko-filologičeski Fakultet*, c. XVIII/8, (1922), s. 1-124.
- NİKOV, P., « Tatarobilgarskite otnoşeniya prez srednite vekove s ogled kım caruvaneto na Smileca », *Godişnik na Sofiyskiya Universitet İstoriko-filologičeski Fakultet*, c. XV-XVI/1 (1919-1920), s. 1-95.
- PACHYMÈRES, G., *Relations historiques*, yay. A. Failler ve çev. Vitalien Laurent, I-V, Paris, 1984
- PANAİTESCU, P., « Les relations bulgaro-roumains au Moyen âge », *Revista Aromâneasca*, I (1929), s. 9-31.
- PANOVA, Rositsa, « Promyana v kartinata na sveta. Srednevekovnite stolitsi Veliki Preslav I Tırnovgrad », *İstoriçeski Pregled*, sayı 1-2 (2003), s. 75-79.
- PAVLOV, Pl., « Bil li e tatarinit Çaka bilgarski tsar ? », *İstoriçesko bideşte*, sayı 1-2 (1999), s. 71-75.
- PAVLOV, Pl., « Za rolyata na pravoslavnata tsirkva v otnoşeniyata na Vizantiya i Bilgariya sıs « Zlatnata orda » (XIII-XVv.) », *Obştoto i spesifiçnoto v balkanskite kulturi do kraya na XIX vek. Sbornik v çest na 70-godişninata na Prof. Vasilka Tipkova-Zaimova*, Gutenberg 1999, s. 177-185.
- RASONİY, L., « Kuman Özel Adları », *Türk Kültürü Araştırmaları*, 3-6 (1966-1969), s. 71-144.
- RASONYÍ, L., « Tuna Havzasında Kumanlar », *Belleten*, c. III (1939), s. 401-422.
- SCHİLTEBERGER, H., *Pitepis*, Sofia, 1971.
- STOJANOVIÇ, L., « Srpski rodoslovi i letopisi », *Glasnik Srpskog Učenog Druşva*, 53 (1883), s. 1-160.
- STOJANOVIÇ, L., *Stari Srpski Rodoslovi i letopisi*, Belgrade, 1927.
- STOYANOV, V., « Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. yüzyıllar) », *Türkler*, yay. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 798-809.
- STOYANOV, V., *Bulgaro-turcica 3-4: İstoriya na izuçavaneto na Codex Cumanicus. Kumano-peçenejki antroponimi v Bilgariya prez XV vek*, Sofia 2000.
- Turski İzvori za bilgarskata istoriya*, yay. N. Todorov ve B. Nedkov, c. 2, Sofya.

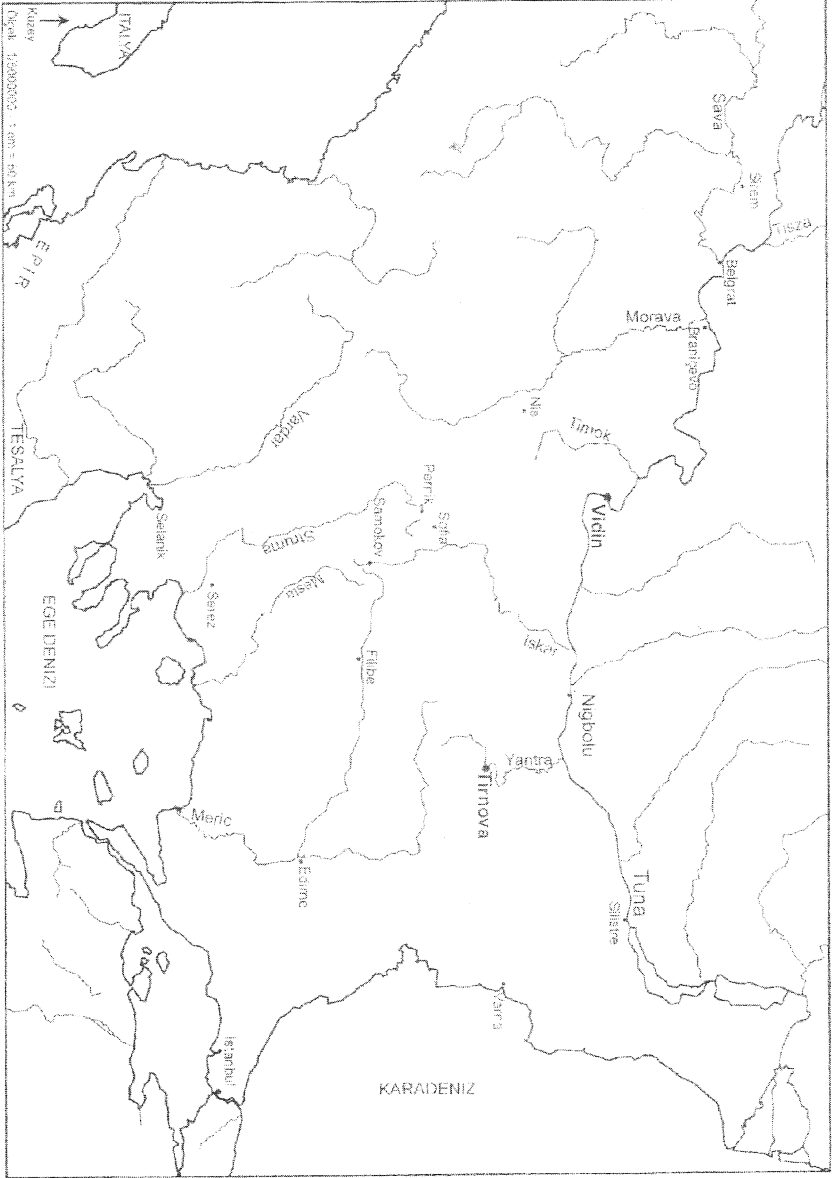
TÜTÜNCİEV, İv., *Bilgarskata anonimna hronika ot XV v.*, Veliko Tırново, 1992.

Vilarduen. Zavladyavaneto na Konstantinopol, çev. ve yay. İv. Bojilov, Sofya 1985.

VİLLEHARDOUİN., *La conquête de Constantinople*, I-II, yay. ve çev. E. Faral, Paris 1973.

ZLATARSKY, V., *İstoriya na bilgarskata dirjava prez srednite vekove*, c. II, Sofya 1934.

ZLATARSKY, V., *Potekloto na Petra i Asenya, vodaçite na vizstaniyeto v 1185 g.*, *Spisanie na Bilgarskata Akademiya na naukite*, XLV (1933), s. 7-48.

EK 1 : İKİ BALKAN ŞEHİRİ TIRNOVA VE VIDİN'DE TÜRKLER (XII-XVI. YÜZYIL)

EK 2: DEFTER LİSTESİ

TIRNOVA	Yıl/Tür/Arşiv	VIDİN	Yıl/Tür/Arşiv
OAK 45/29	1479/İcmal/Sofya	MC O.90	1454-1455/İcmal/ Atatürk Kitaplığı İstanbul
MAD 11	1516- 1517/Mufassal/ BOA-İstanbul	MAD 1	1483/İcmal/ BOA-İstanbul
TT 370	1523-1537/İcmal/ BOA-İstanbul	TT 370	1523-1537/İcmal/ BOA-İstanbul
TT 416	1541-1545/ Mufassal/ BOA-İstanbul	---	---
TK 58	1578- 1579/Mufassal TKGM-Ankara	TK 57	1586/Mufassal TKGM-Ankara

EK 3: TIRNOVA VE VİDİN'DE VERGİ MÜKELLEFLERİ VE MAHALLE SAYISI

	Yıl	Hane		Mücerred		Bive	Toplam Reaya Nüfus	Mahalle	
		Müslim	Gayr-i müslim	Müslim	Gayr-i müslim	Gayr-i müslim		Müslim	Gayr-i müslim
TIRNOVA	1479	132	372	--	--	64	2584	--	--
	1516-1517	248	450	122	109	26	3747	7	14
	1523-1537	212	450	102	109	26	3547	7	14
	1541-1545	226	394	130	139	3	3372	10	15
	1578-1579	248	418	140	208	--	3678	10	14
VİDİN	1454-1455	154	187	--	8	37	1750	--	--
	1483	172	175	--	--	27	1762	4	13
	1523-1537	308	246	35	36	24	2865	9	20
	1586	669	269	372	72		5134	21	16

EK 4: XV. VE XVI. YÜZYILLARDA VIDİN'DE MÜSLÜMAN MAHALLELER

Müslüman mahalleler	MAD 1 - 1483			TT 370 - 1523/1537			TK 57 - 1586		
	hane	mücerred	hane	mücerred	kayıtta değişiklikler	hane	mücerred	kayıtta değişiklikler	
Câmi'	55	-	38	-	2 Câmi'-i atik	42	-	27 Câmi'-i atik	
Mescid-i merhûm Meza Bey	65	-	64	-	6 "merhûm"suz kayıtl	16	-	16 "merhûm"suz kayıtl	
Mescid-i merhûm Çavuş Bey	28	-	39	-	8 "merhûm"suz kayıtl	23	-	18 "merhûm"suz kayıtl	
Mescid-i Dızdır Karaca	25	-	-	-	-	13	-	17 Macuncu Hacı Karaca	
Câmi'-i cedid	-	-	17	-	1 yeni	-	-	-	
Yahşi Bey	-	-	24	-	2 yeni	20	-	12 mescid-i Yahşi Bey	
Mescid-i Seyh	-	-	25	-	2 yeni	70	-	42 mescid-i Seyh Efendi	
Mescid-i Çeribaşı	-	-	14	-	3 yeni	42	-	25 mescid-i İskender Çeribaşı	
Mescid-i Bazartlı	-	-	51	-	8 yeni	-	-	-	
Mescid-i Hâci Ahmed	-	-	28	-	3 yeni	41	-	27 mescid-i Ahmed Subaşı	
Câmi'-i Milhâzâde	-	-	-	-	-	20	-	8 yeni	
Câmi'-i Çoban Bey	-	-	-	-	-	35	-	6 yeni	
Câmi'-i Ali Bey	-	-	-	-	-	46	-	17 yeni	
Mescid-i Tufan Ali	-	-	-	-	-	23	-	12 yeni	
Mescid-i Gökçe Baba	-	-	-	-	-	44	-	21 yeni	
Fahreddin	-	-	-	-	-	9	-	yeni	
Cater Ağa	-	-	-	-	-	15	-	14 yeni	
Alaca Bey	-	-	-	-	-	47	-	17 yeni	
Asil Bey	-	-	-	-	-	73	-	31 yeni	
Mescid-i Cater Vovvoda	-	-	-	-	-	5	-	4 yeni	
Mescid-i Hâci Hızır	-	-	-	-	-	27	-	14 yeni	
Mescid-i Süca	-	-	-	-	-	19	-	7 yeni	
Helvacı Ramazan	-	-	-	-	-	28	-	16 yeni	

EK 5: XVI. YÜZYILDA TIRNOVA'DA MÜSLÜMAN MAHALLELER

Müslüman Mahalleler	MAD 11 - 1516/17	TT 416 - 1541/45	TK 58 - 1578/79	TK 58 no'lu defterdeki değişiklikleri
Kasım Paşa	X	X	X	-
Tarıvermiş	X	X	X	-
Kadı Sinan	X	-	X	Sarı Kadı mahallesi
Hızır Bey	X	X	X	-
Kassab Ahmed	X	X	X	-
Şehreküstü	X	X	X	-
Marna pole	X	X	X	-
İç mahalle	-	X	X	Cami mahallesi
Balı Bey	-	X	X	Kethüda Balı Bey mahallesi
Emir Seyid Halil Kadı Medrese Mahallesi	-	X	X	Müderis mahallesi

